

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI OT SO'Z TURKUMINING QIYOSIY TAHLILI

Ziyadullayev Nuriddin Abdusalim o'g'li

O'zbekiston milliy universiteti Xorijiy Filologiya fakulteti,
filologiya va tillarni o'qitish nemis tili yo'nalishi

4-bosqich talabasi

<https://www.doi.org/10.37547/ejsspc-v03-i02-p1-01>

ARTICLE INFO

Received: 23th January 2023

Accepted: 31th January 2023

Online: 02nd February 2023

KEY WORDS

Ot so'z birikmasi, ot guruhi, substantivlashtirish, ot valentligi, sintaktik polisemiya va omonimiya, sintaktik konstruksiya, nominal genitiv guruhlar.

ABSTRACT

Ushbu maqola tilning grammatik vositalaridan biri bo'lmish ot so'z turkumining tavsifiga bag'ishlangan. Ot so'z turkumining ifoda doirasini kengaytirish vositasi sifatidagi ahamiyati tufayli turli tillarda ko'plab tadqiqotlar mavzusi hisoblanadi. Nemis tilining materialida ot guruhi ko'plab germanistlarning asarlarida keng qamrovda yoritilgan. Muallif tomonidan ot so'z birikmalarini tadqiq qilish doirasida olingan natijalar mazkur masalaga sintaksis va semantikaning o'zaro ta'siri bo'yicha ko'plab savollarni qo'yish va aniqlashtirish imkonini beradi

KIRISH

Tilda ba'zi so'zlarning u yoki bu morfologik va grammatik tuzilishi nima uchun mavjudligini tushuntirish inson uchun ba'zan qiyin. Bu til rivojlanishining uzoq davom etgan jarayoni natijasidir. Har bir inson ikkilanmasdan so'zlardan foydalanadi va ularni jummalarga birlashtiradi. Tabiiyki, bu ko'pchilik uchun o'z ona tilida muloqot qilishda sodir bo'ladi. Xuddi shunday, kishi o'z nutqida turli iboralarni qo'llaydi. Ular barqaror va erkin, fe'lli va otli bo'lishi mumkin. Har holda, ular har qanday tilning ajralmas qismidir. Shuning uchun biz tilning grammatik tuzilishining jihatlaridan biri - nemis tilida turg'un bo'lgan ot so'z birikmalarini o'rganishga qaror qildik.

ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy tilshunoslikda so'z birikmasini alohida sintaktik birlik sifatida tadqiq qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. So'z birikmasi haqida yirik tilshunos olimlar, taniqli germanistlar o'zlarining ilmiy izlanishlarida yoritishgan. Nemis tilida so'z birikmasini tadqiq qilish bo'yicha ko'plab doktorlik dissertatsiyalari yozilgan. Ot va fe'lli so'z birikmalarining alohida struktur turlarini tadqiq qilishga bag'ishlangan L.V.Shishkovaning "Imennые синтаксические группы в сочинительном союзе в современном немецком языке" [3] va N.I.Filichevaning "Синтаксис глагольных словосочетаний современного немецкого языка" [2] mavzularidagi doktorlik dissertatsiyalari, shuningdek, turli funksional uslubdagi matnlardagi ot so'z birikmalarining tuzilishi va ko'lamiga tavsifiga bag'ishlangan ko'plab nomzodlik dissertatsiyalari shular jumlasidandir.

Yuqorida keltirilgan muammolarni ot soʻz birikmali materiallar boʻyicha shakllantirish maqsadga muvofiqdir, chunki ular sintagmatikaning ushbu sohasida soʻnggi oʻn yilliklardagi nemis adabiy tilidagi belgilovchi tendensiyalardan biri - substantivlashtirish tendensiyasi bilan birlashadi [4; 161-b.]. Bu tendensiya nemis tili jumllarida substantiv guruhlar ulushining ortishidan dalolat beradi.

Ot guruhi jumla doirasini kengaytirish vositasi sifatidagi ahamiyati tufayli turli tillarda koʻplab tadqiqotlar mavzusi hisoblanadi. Nemis tilining materialida ot guruhi V.G.Admoni [1] va uning shogirdlari asarlarida keng qamrovda yoritilgan. Ot guruhining tuzilishini nemis germanistlari [4] ham oʻrgangan.

Nemis olimlari E.Zommerfeldt va V.Bondsiolarning ot soʻz birikmalarini oʻrganishga bagʻishlangan ilmiy tadqiqotlari, shuningdek, bir qator maqolalarini soʻz birikmalarini oʻrganishdagi asosiy yoʻnalishlar sifatida qarash muhimdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Olib borilgan izlanishlar ot soʻz birikmasini bir-biri bilan uzviy bogʻlangan va boshida ot soʻz turkumi keladigan elementlarni oʻz ichiga olgan soʻzlar guruhi sifatida tushunish kerakligini koʻrsatadi.

Dürscheid [3; 68-b.] ot guruhini ot va olmoshlarni biriktiradigan umumiy atama degan fikrni ilgari suradi.

Soʻz birikmasi yoki ot soʻz birikmasi nima degan savolga kelsak, Zommerfeldt va Shtarke quyidagilarni taʼkidlaydi: “Unter einer Wortgruppe verstehen wir also die semantische Vereinigung von mindestens zwei Autosemantika, zwischen denen die syntaktische Beziehung der Subordination besteht” [2; 185-b.]. Bundan koʻrinadiki, soʻz birikmasi - bu oʻrtasida tobeʼlikning sintaktik munosabati mavjud boʻlgan kamida ikki mustaqil soʻzning semantik birikishidir.

Ularning fikricha *der Kranke* - bu bitta soʻz, *ein interessantes Spiel* esa - soʻz birikmasi [4; 39-b.]. Shuni qayd etish kerakki, bu qarashning lingvistik maqsadlar uchun qanchalik samarali ekanligi umuman aniq emas. Ot soʻz birikmasiga nisbatan esa faqat aniqlovchili ot soʻz birikmasi - soʻz birikmasi boʻlishi mumkin. Shu paytgacha keltirilgan adabiyotlarda ot soʻz birikmasi aniqlovchili yoki aniqlovchisiz soʻz birikmasi, yoki bitta otdan tarkib topishi mumkinligi toʻgʻrisida fikrlar mavjud: *der alte Mann*, *der Mann*, *Oliver* - bu konstruksiyalarning barchasi ot soʻz birikmasi deyiladi.

Ot soʻz birikmasida kamida ot soʻz turkumi mavjud boʻladi. Engel bu borada shunday deydi: “Har bir ot soʻz birikmasi oʻz oʻzagi sifatida otni va uning yoʻldoshi sifatida aniqlovchini oʻz ichiga oladi” [5; 603- b.].

Nemis tilidagi ot soʻz birikmasining strukturaviy xususiyatlarini tavsiflash 20 asrning 80 yillaridan boshlab generativ grammatika gʻoyalari taʼsirida amalga oshirildi va yangi yondashuvlar bilan tavsiflanadi.

Nemis tilida ot soʻz birikmalarining tuzilishini tavsiflashda assimetriya kabi tarkibiy xususiyatni hisobga olgan holda ularga katta eʼtibor beriladi.

Tilshunos olimlarning diqqatini tortadigan va ot soʻz birikmasi bilan bogʻliq boʻlgan muammolar qatorida biz yuqorida tilga olgan sintaksis va semantikaning oʻzaro taʼsiri, otning valentligi, sintaktik polisemiya va omonimiya kabilar qatori, sintaktik konstruksiyalarning

sinxroniyada va diaxroniyada ishlash xususiyatlari kabi masalalar ham borligini ta'kidlash lozim.

Ot so'z birikmalari haqida gapirganda "Genitiv so'z birikmalari" - ot so'z birikmalarining alohida turi" ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Genitiv guruhlarining xususiyatlaridan biri shundaki, ular "avtokombinatorika" [uyg'unlashish] asosidagi so'zlarning birikmalaridir, ya'ni, bir xil morfologik sinfga mansub so'zlarning birlashishi. Nutqning bir qismi sifatida ot fe'lga qaraganda butunlay boshqacha valentlik xususiyatlari bilan tavsiflanadi, chunki kategorik sintaktik valentlik, birinchi navbatda, so'zning ma'lum bir leksik va grammatik kategoriyaga tegishliligiga bog'liq bo'ladi. Umumiy ob'ektivlik ma'nosiga ega bo'lgan ot uchun narsa va hodisalarning turli sifat va xususiyatlarini, shuningdek, ular o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradigan bunday so'zlarga mos kelishi ayniqsa muhimdir. Shuning uchun otning asosiy valentliklaridan biri bu turli xil ta'riflar, jumladan, guruhning nazorat komponentiga bo'ysunadigan ot bilan ifodalangan ta'riflar bilan bog'lanish qobiliyatidir. Ot so'z birikmasining o'zagi, albatta, ob'ektlar, hodisalar, jarayonlar va hokazolarni aniqlashtirish, tafsilotlash, aniqlashtirishni talab qiladi, masalan: *die Bestimmung der Pflichten des Managers und des Arbeiters*. Shuning uchun nominal genitiv guruhlar ma'lum bir semantik yaxlitlik, semantik to'liqlik bilan tavsiflanadi.

Nominal genitiv guruhlarining yana bir xususiyati shundaki, ular predikativ munosabatning "konsentrat" [bir joyda jamlanishi] hisoblanadi.

Genitiv iboralarini jumlagina aylantirish mumkin, bunda atributiv genitiv sub'ekt, predikat, ob'ekt vazifasini bajaradi. Genitiv guruhning o'zagi sifatida qo'llangan - ung qo'shimchali fe'ldan yasalgan otlar alohida e'tiborga loyiqdir. Ma'lumki, ular tilda keng qo'llaniladi, masalan: *Erfüllung des Plans, der Beginn des neuen Studienjahres*. Genitiv guruhlarini tahlil qilishda transformatsion yondashuv atributiv munosabatlarni aniqlashga imkon beradi, qarang: genitiv ifodalaydi:

Die Erzählung der Mutter ← *die Mutter erzählt* - harakatni ifodalovchi *Die Beginnung des Theaters* ← *das Theater wird beginnt* - harakat ob'ekti *Die Klarheit des Himmels* ← *der Himmel ist klar* - belgini ifodalovchi

Nominal genitiv guruhlarini tahlil qilishda transformatsion yondashuv ham muhimdir, chunki u ba'zi hollarda ko'rib chiqilayotgan iboralarida polisemiyaning o'rnatilishiga yordam beradi. Shunday qilib, "Besuch der Schule" dan farqli o'laroq, "Besuch des Gasts" noaniqdir, chunki mehmon harakatning ishlab chiqaruvchisi va tashrif buyurilgan ob'ekt doirasidadir (va ikkala jihat ham haqiqiydir).

Zamonaviy nemis tili sintaksisining rivojlanishidagi asosiy tendensiyalardan yana biri nominalizatsiya tendensiyasidir. Nominalizatsiya, asosan, fe'l-nominal iboralarining qo'llanilishi va tilda og'zaki predikat pozitsiyasining zaiflashishi bilan bog'liq. Bunda butun jumlar mazmunini ixcham, eng tejankor shaklda taqdim eta oladigan nominal genitiv guruhlar muhim rol o'ynaydi. Bu nominal genitiv guruhlarining navbatdagi xususiyatidir. Ko'pgina olimlarning tadqiqotlarida nominal genitiv guruhlarining shakllanishida nominalizatsiya transformatsiyasining roli qayd etilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, ot so'z birikmasi - bu tobe'likning sintaktik munosabati mavjud bo'lgan, kamida ikki mustaqil so'zning semantik birikishidan tarkib topgan til hodisasidir. Ot so'z

birikmasi aniqlovchili yoki aniqlovchisiz soʻz birikmasi, yoki bitta otdan tarkib topishi mumkin. Ot soʻz birikmasi tarkibida albatta ot soʻz turkumi mavjud boʻladi. Har bir ot soʻz birikmasi oʻz oʻzagi sifatida otni va uning yoʻldoshi sifatida aniqlovchini oʻz ichiga oladi.

References:

1. Dudenband 4. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Hg. von der Dudenredaktion. Mannheim: Dudenverlag, 2019.
2. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen. Ein her - und Übungsbuch. Bad Schönborn: Narr, 2016.
3. Wellmann H. Die Wortbildung. In: Duden (Bd.4). Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden, 2015, p. 399.
4. Herberg D., Kinne M., Steffens D. Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen
5. // Schriften des Instituts für Deutsche Sprache. V. 11, 2014.